

DOMSTOLENS DOM (Tredje Afdeling)

13. juli 2006^{*}

I de forenede sager C-295/04 — C-298/04,

angående en anmodning om præjudiciel afgørelse i henhold til artikel 234 EF, indgivet af Giudice di pace di Bitonto (Italien) ved kendelse af 30. juni 2004, indgået til Domstolen den 13. juli 2004, i sagerne:

Vincenzo Manfredi (sag C-295/04)

mod

Lloyd Adriatico Assicurazioni SpA,

^{*} Processprog: italiensk.

Antonio Cannito (sag C-296/04)

mod

Fondiarria Sai SpA,

og

Nicolò Tricarico (sag C-297/04),

Pasqualina Murgolo (sag C-298/04)

mod

Assitalia SpA,

har

DOMSTOLEN (Tredje Afdeling)

sammensat af afdelingsformanden, A. Rosas, og dommerne J. Malenovský, S. von Bahr (refererende dommer), A. Borg Barthet og A. Ó Caoimh,

generaladvokat: L.A. Geelhoed

justitssekretær: ekspeditionssekretær L. Hewlett,

på grundlag af den skriftlige forhandling og efter retsmødet den 10. november 2005.

efter at der er indgivet indlæg af:

- Assitalia SpA (sag C-297/04 og sag C-298/04) ved avvocati A. Pappalardo, M. Merola og D.P. Domenicucci
- den italienske regering ved I.M. Braguglia, som befuldmægtiget, bistået af avvocato dello Stato M. Fiorilli
- den tyske regering ved C. Schulze-Bahr, som befuldmægtiget
- den østrigske regering ved C. Pesendorfer, som befuldmægtiget
- Kommissionen for De Europæiske Fællesskaber ved T. Christoforou og F. Amato, som befuldmægtigede,

og efter at generaladvokaten har fremsat forslag til afgørelse den 26. januar 2006,

afsagt følgende

Dom

¹ Anmodningerne om præjudiciel afgørelse vedrører fortolkningen af artikel 81 EF.

- 2 Disse spørgsmål er blevet fremsat i forbindelse med erstatningssøgsmål anlagt af Vincenzo Manfredi mod Lloyd Adriatico Assicurazioni SpA, af Antonio Cannito mod Fondiaria Sai SpA og af henholdsvis Nicolò Tricarico og Pasqualina Murgolo mod Assitalia SpA (herefter »Assitalia«) med henblik på at få disse selskaber dømt til at tilbagebetale præmietillæggene for de obligatoriske ansvarsforsikringer mod ulykker påført af biler, skibe og motorcykler (herefter »bilforsikringer«), som er blevet betalt som følge af de nævnte selskabers præmieforhøjelser i medfør af en vedtagelse, som er blevet erklæret ulovlig af den nationale myndighed, der overvåger konkurrencen og markedet (Autorità garante della concorrenza e del mercato, herefter »AGCM«).

Nationale retsfor skrifter

- 3 Ved artikel 2, stk. 2, i lov nr. 287 af 10. oktober 1990 om beskyttelse af den frie konkurrence og markedet (Legge 10 ottobre 1990, n. 287, Norme per la tutela della concorrenza e del mercato, GURI nr. 240 af 13. oktober 1990, s. 3, herefter »lov nr. 287/90«) forbydes aftaler mellem virksomheder, som har til formål eller som virkning at hindre, begrænse eller væsentligt fordreje konkurrencen på det nationale marked eller på en betydelig del heraf.
- 4 Ved »aftaler« forstås i henhold til artikel 2, stk. 1, aftaler og/eller samordnet praksis mellem virksomheder samt vedtagelser inden for konsortier, sammenslutninger af virksomheder og andre lignende organer, selv om disse er vedtaget i henhold til vedtægtsbestemmelser eller administrative bestemmelser.
- 5 I henhold til artikel 2, stk. 3, i lov nr. 287/90 er de forbudte aftaler ugyldige og uden retsvirkninger.

- 6 I lovens artikel 33, stk. 2, præciseres det, at annullations- og erstatningssøgsmål samt søgsmål med henblik på vedtagelse af foreløbige forholdsregler for så vidt angår overtrædelse af de bestemmelser, der er omhandlet i lovens afsnit I-IV, herunder artikel 2, skal anlægges ved den stedligt kompetente Corte d'appello.

Twisten i hovedsagen og de præjudicielle spørgsmål

- 7 Ved beslutninger af 8. september og 10. november 1999 samt af 3. februar 2000 indledte AGCM en procedure for overtrædelse af artikel 2 i lov nr. 287/90 over for forskellige forsikringsselskaber, heriblandt de tre sagsøgte forsikringsselskaber i hovedsagen. Det blev bebrejdet sidstnævnte selskaber, at de havde deltaget i en aftale, hvis formål var »salg af forskellige produkter og udvekslingen af oplysninger mellem konkurrerende virksomheder«. For så vidt angår de foreliggende sager er blot informationsudvekslingen mellem de konkurrerende selskaber relevant.
- 8 AGCM har bemærket, at man i Italien i modsætning til det, der har fundet sted i det øvrige Europa, i årene fra 1994-1999 har oplevet en unormal og tiltagende præmieforøgelse for den obligatoriske bilforsikring.
- 9 AGCM har desuden anført, at markedet for bilforsikringspolicer udviser betydelige adgangshindringer, som især er blevet oprettet, idet det var nødvendigt at etablere et effektivt distributionsnetværk og et netværk af centre til taksering af skader og betaling af erstatning for ulykker i hele landet.

- 10 Under proceduren for Corte d'appello har AGCM fremlagt dokumentation for, at der finder en udbredt og omfattende udveksling af oplysninger sted mellem talrige forsikringsselskaber, som tilbyder bilforsikringer, vedrørende alle aspekter af forsikringsvirksomhed, det vil navnlig sige priser, rabatter, indkassering, taksering af ulykkerne og distribution.
- 11 AGCM konkluderede i sin endelige afgørelse nr. 8546 (I377) af 28. juli 2000 (Bolletino 30/2000 af 14.8.2000), at de pågældende forsikringsselskaber havde indgået en ulovlig vedtagelse, som havde til formål at udveksle oplysninger inden for forsikringsbranchen. Denne aftale gav disse virksomheder mulighed for at samordne og fastsætte prisforhøjelser for bilforsikringspræmierne, således at brugerne blev pålagt stadigt stigende præmier. Forhøjelserne var ikke berettigede på baggrund af markedssituationen, og forbrugerne var nødt til at betale dem.
- 12 AGCM's afgørelse, som er anfægtet af forsikringsselskaberne, er i det væsentligste blevet stadfæstet af Tribunale amministrativo regionale per il Lazio og af Consiglio di Stato.
- 13 Sagsøgerne i hovedsagen har anlagt deres respektive sager ved Giudice di pace di Bitonto med påstand om, at hvert af de berørte forsikringsselskaber dømmes til at tilbagebetale præmietillæggene, som er blevet betalt som følge af de nævnte selskabers præmieforhøjelser i medfør af den aftale, der er blevet erklæret ulovlig af AGCM.
- 14 Det fremgår af Assitalias bemærkninger, at AGCM's undersøgelse ifølge sagsøgerne i hovedsagen skulle have afsløret, at gennemsnitspræmien for bilforsikringspolicer var 20% over den pris, som disse policer ville have haft, hvis forsikringsselskabernes konkurrencemæssige adfærd ikke var blevet ændret ved den samordnede praksis.

Den overtrædelse, som de deltagende selskaber har begået, har således påført de endelige forbrugere et tab. Tabet består netop i betalingen af en bilforsikringspræmie, der i gennemsnit er 20% højere end den, som forbrugerne burde have betalt, hvis der ikke havde foreligget en overtrædelse af konkurrencereglerne.

- 15 Forsikringsselskaberne i hovedsagen har navnlig gjort gældende, at Giudice di pace di Bitonto ikke har kompetence til at behandle sagen i henhold til artikel 33 i lov nr. 287/90, og at retten til tilbagebetaling og/eller skadeserstatning er forældet.
- 16 Den forelæggende ret er af den opfattelse, at den pågældende aftale ikke blot tilsidesætter artikel 2 i lov nr. 287/90, men ligeledes artikel 81 EF, hvis stk. 2 bestemmer, at alle forbudte aftaler og vedtagelser ikke har nogen retsvirkning, da forsikringsselskaber, der er hjemmehørende i andre medlemsstater og ligeledes udøver virksomhed i Italien, også har deltaget i den aftale, som AGCM har sanktioneret.
- 17 Enhver tredjemand, heriblandt forbrugeren og den endelige bruger af en tjenesteydelse, har ret til at gøre gældende, at en aftale, som er forbudt i henhold til artikel 81 EF, ikke har nogen retsvirkning, og til at kræve skadeserstatning for det lidte tab, når der er årsagsforbindelse mellem tabet og den forbudte aftale.
- 18 Hvis det forholder sig således, kan en bestemmelse som artikel 33 i lov nr. 287/90 anses for at være i strid med fællesskabsretten. Den tid og de omkostninger, som er forbundet med at føre en sag for Corte d'appello er nemlig meget længere henholdsvis større i forhold til den tid og de omkostninger, der er forbundet med at føre en sag for Giudice di pace, hvilket kan skade den effektive virkning af artikel 81 EF.

- 19 Den forelæggende ret er ligeledes i tvivl om, hvorvidt forældelsesfristerne for erstatningssøgsmål i national ret og reglerne om størrelsen af den skade, der kan ydes erstatning for, er forenelige med artikel 81 EF.
- 20 Under disse omstændigheder har Giudice di pace di Bitonto besluttet at udsætte sagen og at forelægge Domstolen følgende præjudicielle spørgsmål i sagerne C-295/04 — C-297/04:
- »1) Skal artikel 81 EF fortolkes således, at denne bestemmelse foreskriver, at en aftale eller en samordnet praksis mellem forsikringsselskaber, hvorved der etableres en gensidig udveksling af oplysninger, der gør det muligt at hæve præmierne for forsikringspolicer vedrørende bilforsikringer i et omfang, der ikke er berettiget på baggrund af markedssituationen, idet også selskaber, der er hjemmehørende i forskellige medlemsstater, deltager i aftalen eller den samordnede praksis, ikke har nogen retsvirkning?
 - 2) Skal artikel 81 EF fortolkes således, at bestemmelsen giver tredjemand, der har en relevant retlig interesse i spørgsmålet, adgang til at påberåbe sig den manglende retsvirkning af en aftale eller en praksis, der er ulovlig i henhold til denne fællesskabsretlige bestemmelse, og til at kræve erstatning for den lidte skade, når der er årsagsforbindelse mellem aftalen eller den samordnede praksis og skaden?
 - 3) Skal artikel 81 EF fortolkes således, at forældelsesfristen for erstatningssøgsmål, der er støttet på den nævnte bestemmelse, begynder at løbe den dag, hvor aftalen eller den samordnede praksis blev iværksat, eller fra den dag, hvor aftalen eller den samordnede praksis ophørte?

- 4) Skal artikel 81 EF fortolkes således, at den nationale ret i tilfælde, hvor det konstateres, at den skade, der kan ydes erstatning for i henhold til national ret, under alle omstændigheder er mindre end den økonomiske fordel, som det skadevoldende selskab, der deltager i aftalen eller den samordnede praksis, opnår, af egen drift yderligere skal tilkende den skadelidte tredjemand en godtgørelse, der er nødvendig for, at den erstatningsbegrundende skade overstiger den fordel, som skadevolder har opnået, med henblik på at afskrække virksomhederne fra at deltage i aftaler eller samordnet praksis, der er forbudt i henhold til artikel 81 EF?»

21 I sag C-298/04 har Giudice di pace di Bitonto besluttet at udsætte sagen og at forelægge Domstolen følgende præjudicielle spørgsmål:

- »1) Skal artikel 81 EF fortolkes således, at denne bestemmelse foreskriver, at en aftale eller en samordnet praksis mellem forsikringsselskaber, hvorved der etableres en gensidig udveksling af oplysninger, der gør det muligt at hæve præmierne for forsikringspolicer vedrørende bilforsikringer i et omfang, der ikke er berettiget på baggrund af markedssituationen, idet også selskaber, der er hjemmehørende i forskellige medlemsstater, deltager i aftalen eller den samordnede praksis, ikke har nogen retsvirkning?
- 2) Skal artikel 81 EF fortolkes således, at denne er til hinder for en national bestemmelse som artikel 33 i lov nr. 287/1990, hvorefter erstatningskrav, der støttes på tilsidesættelse af fællesskabsretlige og nationale regler som følge af en konkurrencebegrænsende aftale, også af tredjemand skal anlægges ved en anden domstol end den, der normalt er kompetent til at behandle sager af samme værdi, hvilket indebærer en betydelig forøgelse af sagsomkostninger og sagsbehandlingstid?
- 3) Skal artikel 81 EF fortolkes således, at bestemmelsen giver tredjemand, der har en relevant retlig interesse i spørgsmålet, adgang til at påberåbe sig den

manglende retsvirkning af en aftale eller en praksis, der er ulovlig i henhold til denne fællesskabsretlige bestemmelse, og til at kræve erstatning for den lidte skade, når der er årsagsforbindelse mellem aftalen eller den samordnede praksis og skaden?

- 4) Skal artikel 81 EF fortolkes således, at forældelsesfristen for erstatningssøgsmål, der er støttet på den nævnte bestemmelse, begynder at løbe den dag, hvor aftalen eller den samordnede praksis blev iværksat, eller fra den dag, hvor aftalen eller den samordnede praksis ophørte?
- 5) Skal artikel 81 EF fortolkes således, at den nationale ret i tilfælde, hvor det konstateres, at den skade, der kan ydes erstatning for i henhold til national ret, under alle omstændigheder er mindre end den økonomiske fordel, som det skadevoldende selskab, der deltager i aftalen eller den samordnede praksis, opnår, af egen drift yderligere skal tilkende den skadelidte tredjemand en godtgørelse, der er nødvendig for, at den erstatningsbegrundende skade overstiger den fordel, som skadevolder har opnået, med henblik på at afskrække virksomhederne fra at deltage i aftaler eller samordnet praksis, der er forbudt i henhold til artikel 81 EF?»

²² Ved kendelse afsagt af Domstolens præsident den 28. september 2004 blev sagerne C-295/04 — C-298/04 forenet med henblik på den skriftlige forhandling og den mundtlige forhandling samt domsafsigelsen.

Formaliteten vedrørende de præjudicielle spørgsmål

Indlæg for Domstolen

²³ Assitalia har for det første gjort gældende, at fremstillingen af den faktiske og retlige sammenhæng, som ligger til grund for de præjudicielle spørgsmål, er utilstrækkelig

og tvetydig, idet den ikke giver alle de potentielt berørte parter mulighed for på passende vis at fremsætte bemærkninger i den forbindelse eller Domstolen mulighed for at kunne give en hensigtsmæssig besvarelse af de nævnte spørgsmål.

24 For det andet har Assitalia gjort gældende, at de præjudicielle spørgsmål, som Giudice di pace di Bitonto har forelagt, må afvises for så vidt som de vedrører en fortolkning af en bestemmelse i EF-traktaten, der er åbenbart uanvendelig på hovedsagerne.

25 Den aftale, som er omhandlet i hovedsagen, har nemlig udelukkende haft virkning på italiensk område og har dermed ikke medført en mærkbar skade på samhandelen mellem medlemsstaterne i henhold til artikel 81 EF (jf. navnlig dom af 21.1.1999, forenede sager C-215/96 og C-216/96, Bagnasco m.fl., Sml. I, s. 135). Det er for øvrigt ikke blevet bestridt for de nationale retsinstanser, at artikel 81 EF ikke finder anvendelse, og AGCM's beslutning, der er truffet i henhold til artikel 2 i lov nr. 287/90, er blevet endelig. Endvidere præciseres det i artikel 1, stk. 1, i lov nr. 287/90, at lovens bestemmelser »finder anvendelse på aftaler, misbrug af dominerende stilling og fusioner, som ikke er omfattet af anvendelsesområdet [...] for artikel [81 EF] og/eller [82 EF], forordninger [...] eller fællesskabsretsakter, der har en lignende normativ virkning«.

Domstolens bemærkninger

26 Det skal bemærkes, at det følger af fast retspraksis, at det inden for rammerne af det samarbejde, der i henhold til artikel 234 EF er indført mellem Domstolen og de nationale retter, udelukkende tilkommer den nationale ret, for hvem en tvist er indbragt, og som har ansvaret for den retsafgørelse, som skal træffes, på grundlag af omstændighederne i den konkrete sag at vurdere, såvel om en præjudiciel afgørelse er nødvendig for, at den kan afsige dom, som relevansen af de spørgsmål, den forelægger Domstolen. Når de stillede præjudicielle spørgsmål vedrører fortolkningen af en bestemmelse i fællesskabsretten, er Domstolen derfor principielt

forpligtet til at træffe afgørelse herom (jf. navnlig dom af 15.12.1995, sag C-415/93, Bosman, Sml. I, s. 4921, præmis 59, og af 10.11.2005, sag C-316/04, Stichting Zuid-Hollandse Milieufederatie, Sml. I, s. 9759, præmis 29).

- 27 Domstolen har dog også udtalt, at den med henblik på at efterprøve sin egen kompetence i særlige tilfælde er beføjet til at undersøge de omstændigheder, hvorunder den nationale domstol har forelagt sagen (jf. i denne retning dom af 16.12.1981, sag 244/80, Foglia, Sml. s. 3045, præmis 21). Domstolen kan kun afslå at træffe afgørelse vedrørende et præjudicielt spørgsmål fra en national ret, når det klart fremgår, at den ønskede fortolkning af fællesskabsretten savner enhver forbindelse med realiteten i hovedsagen eller dennes genstand, når problemet er af hypotetisk karakter, eller når Domstolen ikke råder over de faktiske og retlige oplysninger, som er nødvendige for, at den kan give en saglig korrekt besvarelse af de stillede spørgsmål (jf. bl.a. Bosman-dommen, præmis 61, og Stichting Zuid-Hollandse Milieufederatie-dommen, præmis 30).
- 28 Ingen af disse tilfælde foreligger i nærværende sag.
- 29 I den forbindelse skal det på den ene side bemærkes, at forelæggelseskendelsen samt de skriftlige og mundtlige indlæg har givet Domstolen tilstrækkelige oplysninger til, at den kan give en fortolkning af fællesskabsrettens regler i henseende til de forhold, som er genstand for hovedsagen (jf. navnlig dom af 3.3.1994, sag C-316/93, Vaneetveld, Sml. I, s. 763, præmis 14, og af 21.9.1999, sag C-378/97, Wijsenbeek, Sml. I, s. 6207, præmis 21).
- 30 På den anden side fremgår det, i modsætning til hvad Assitalia har gjort gældende, ikke åbenbart, at fortolkningen af artikel 81 EF ikke har nogen forbindelse med de faktiske forhold eller genstanden for hovedsagen. Assitalias indsigelse vedrørende denne artikels uanvendelighed på hovedsagerne angår derfor ikke formaliteten i de foreliggende sager, men realiteten i det første spørgsmål.

- 31 Det bemærkes i øvrigt, at artikel 81 EF og 82 EF udgør ufravigelige retsgrundsætninger, som skal anvendes af egen drift af de nationale retsinstanser (jf. i denne retning dom af 1.6.1999, sag C-126/97, *Eco Swiss*, Sml. I, s. 3055, præmis 39 og 40).
- 32 De præjudicielle spørgsmål kan følgelig antages til realitetsbehandling.

Det første spørgsmål i sagerne C-295/04 — C-298/04

- 33 Med sit første spørgsmål ønsker den forelæggende ret nærmere bestemt oplyst, om en aftale eller en samordnet praksis mellem forsikringsselskaber som den, der foreligger i hovedsagen, hvorved der er skabt en gensidig udveksling af oplysninger, som gør det muligt at hæve præmierne for bilforsikringer, uden at det er berettiget på baggrund af markedssituationen, hvilket udgør en overtrædelse af de nationale regler for beskyttelse af konkurrencen, ligeledes kan udgøre en tilsidesættelse af artikel 81 EF, når der navnlig tages hensyn til, at selskaber, der er hjemmehørende i forskellige medlemsstater, har deltaget i aftalen eller den samordnede praksis.

Indlæg for Domstolen

- 34 Assitalia har foreslået Domstolen at svare, at det under hensyntagen til, at spørgsmålet udelukkende er generelt og tjener til sagens oplysning, ikke er muligt at give et hensigtsmæssigt svar vedrørende anvendelsen af artikel 81 EF.

- 35 Den italienske regering er af den opfattelse, at artikel 81 EF ikke finder anvendelse på en aftale som den, der er omhandlet i hovedsagen. For at en konkurrencestridig adfærd hører under fællesskabsretten, skal en række kriterier, som går ud over den blotte deltagelse af selskaber, der er hjemmehørende i andre medlemsstater, nemlig være opfyldt.
- 36 Kommissionen for De Europæiske Fællesskaber har gjort gældende, at artikel 81 EF skal fortolkes således, at en aftale eller samordnet praksis mellem virksomheder, som begrænser konkurrencen, er forbudt, når det på baggrund af en flerhed af retlige eller faktiske omstændigheder med tilstrækkelig sandsynlighed kan forudses, at den pågældende aftale eller samordnede praksis kan udøve en direkte eller indirekte, aktuel eller potentiel indflydelse på samhandelen mellem medlemsstater. Den omstændighed, at visse virksomheder, der er hjemmehørende i andre medlemsstater, har deltaget i denne aftale eller samordnede praksis, udgør ikke i sig selv et forhold, der er tilstrækkeligt til, at det kan fastslås, at den nævnte aftale eller samordnede praksis udøver en sådan indflydelse på samhandelen mellem medlemsstater.

Domstolens bemærkninger

- 37 Det skal straks slås fast, at dette spørgsmål, i modsætning til hvad Assitalia har gjort gældende, er tilstrækkeligt præcist til, at Domstolen kan give den forelæggende ret en hensigtsmæssig besvarelse.
- 38 Det skal endvidere bemærkes, at det fremgår af fast retspraksis, at de fællesskabsretlige og de nationale konkurrenceregler finder parallel anvendelse, eftersom de anskuer den konkurrencebegrænsende adfærd ud fra forskellige synsvinkler. Mens artikel 81 EF og 82 EF rammer konkurrencebegrænsninger, fordi de kan hindre samhandelen mellem medlemsstaterne, vedrører de nationale lovgivninger — hver ud fra egne særlige grunde — alene konkurrencebegrænsninger på rent nationalt

plan (jf. navnlig dom af 13.2.1969, sag 14/68, Wilhelm m.fl., Sml. 1969, s. 1, org.ref.: Rec. s. 1, præmis 3, af 10.7.1980, forenede sager 253/78 og 1/79-3/79, Giry og Guerlain m.fl., Sml. s. 2327, præmis 15, og af 9.9.2003, sag C-137/00, Milk Marque og National Farmers' Union, Sml. I, s. 7975, præmis 61).

39 Det skal ligeledes bemærkes, at artikel 81, stk. 1, EF og artikel 82 EF skaber umiddelbare virkninger i forholdet mellem private og fremkalder rettigheder for borgerne, som de nationale retsinstanser skal beskytte (jf. dom af 30.1.1974, sag 127/73, BRT og SABAM, kaldet »BRT I«, Sml. s. 51, præmis 16, af 18.3.1997, sag C-282/95 P, Guérin automobiles mod Kommissionen, Sml. I, s. 1503, præmis 39, og af 20.9.2001, sag C-453/99, Courage og Crehan, Sml. I, s. 6297, præmis 23), og at det følger af fællesskabsrettens forrang, at bestemmelser i en national lovgivning, som strider mod en fællesskabsbestemmelse, hvad enten de er ældre eller yngre end denne, ikke må anvendes (jf. navnlig dom af 9.9.2003, sag C-198/01, CIE, Sml. I, s. 8055, præmis 48).

40 Det følger allerede af ordlyden af artikel 81 EF og 82 EF, at de fællesskabsretlige konkurrenceregler — for at finde anvendelse på en aftale eller misbrugende praksis — skal kunne påvirke samhandelen mellem medlemsstater.

41 Fortolkningen og anvendelsen af denne betingelse vedrørende påvirkning af samhandelen mellem medlemsstaterne må tage sit udgangspunkt i det forhold, at dens formål er at afgrænse fællesskabsrettens gyldighedsområde i forhold til den nationale rets for konkurrencerettens vedkommende. Fællesskabsretten omfatter således alle aftaler og alle former for samordnet praksis, som kan påvirke samhandelen mellem medlemsstaterne på en måde, der kan skade gennemførelsen af formålene med et indre marked i medlemsstaterne, især gennem en afskærmning af de nationale markeder eller gennem en ændring af konkurrencestrukturen i fællesmarkedet (jf. i denne retning dom af 31.5.1979, sag 22/78, Hugin mod Kommissionen, Sml. s. 1869, præmis 17, og af 25.10.2001, sag C-475/99, Ambulanz Glöckner, Sml. I, s. 8089, præmis 47).

- 42 En vedtagelse, aftale eller samordnet praksis kan påvirke handelen mellem medlemsstaterne, når det på grundlag af en flerhed af objektive, retlige eller faktiske omstændigheder med tilstrækkelig sandsynlighed kan forudses, at den kan have en direkte eller indirekte, aktuel eller potentiel indflydelse på samhandelen mellem medlemsstaterne på en måde, der kan være til skade for virkeliggørelsen af målene for et indre marked i medlemsstaterne (jf. dom af 11.7.1985, sag 42/84, Remia m.fl. mod Kommissionen, Sml. s. 2545, præmis 22, og Ambulanz Glöckner-dommen, præmis 48). Desuden må denne indflydelse ikke være ubetydelig (dom af 28.4.1998, sag C-306/96, Javico, Sml. I, s. 1983, præmis 16).
- 43 En påvirkning af samhandelen mellem medlemsstater skyldes således i almindelighed en kombination af flere faktorer, som hver for sig ikke nødvendigvis vil være afgørende (jf. dommen i sagen Bagnasco m.fl., præmis 47, og dom af 29.4.2004, sag C-359/01 P, British Sugar mod Kommissionen, Sml. I, s. 4933, præmis 27).
- 44 Det skal i den forbindelse på den ene side bemærkes, som generaladvokaten med rette har gjort i punkt 37 i sit forslag til afgørelse, at den blotte omstændighed, at der desuden befinder sig erhvervsdrivende fra andre medlemsstater blandt deltagerne i en national aftale, er et vigtigt element i den vurdering, som skal foretages heraf, men den er ikke i sig selv afgørende for at kunne slutte, at betingelsen om påvirkning af samhandelen mellem medlemsstater er opfyldt.
- 45 På den anden side er den omstændighed, at en aftale kun vedrører markedsføringen af varer i én medlemsstat, ikke tilstrækkelig til at udelukke, at samhandelen mellem medlemsstater kan være påvirket (jf. dom af 11.7.1989, sag 246/86, Belasco m.fl. mod Kommissionen, Sml. s. 2117, præmis 33). En aftale, som omfatter hele en medlemsstats område, styrker nemlig ifølge selve sin natur opdelingen i nationale markeder, hvorved den hæmmer den med traktaten tilstræbte økonomiske sammenvoksning (dom af 17.10.1972, sag 8/72, Vereeniging van Cementhandelaren mod Kommissionen, Sml. 1972, s. 251, org.ref.: Rec. s. 977, præmis 29, dommen i

sagen Remia m.fl. mod Kommissionen, præmis 22, og dom af 18.6.1998, sag C-35/96, Kommissionen mod Italien, Sml. I, s. 3851, præmis 48).

⁴⁶ Endvidere har Domstolen vedrørende tjenesteydelser allerede fastslået, at indflydelsen på samhandelen mellem medlemsstater kan bestå i den omstændighed, at de pågældende aktiviteter er tilrettelagt på en sådan måde, at fællesmarkedet er opdelt, og den frie udveksling af tjenesteydelser, som er et af formålene med traktaten, er hindret (jf. dom af 4.5.1988, sag 30/87, Bodson, Sml. s. 2479, præmis 24, og Ambulanz Glöckner-dommen, præmis 49).

⁴⁷ Det tilkommer den nationale retsinstans at efterprøve, om der i betragtning af det pågældende nationale markeds kendetegn er tilstrækkelig sandsynlighed for, at den pågældende aftale eller samordnede praksis kan udøve en direkte eller indirekte, aktuel eller potentiel indflydelse på salg af bilforsikringspolicer i den berørte medlemsstat foretaget af erhvervsdrivende, som er hjemmehørende i en anden medlemsstat, og at denne indflydelse ikke er ubetydelig.

⁴⁸ Imidlertid kan Domstolen i en præjudiciel forelæggelsessag i givet fald give nærmere oplysninger med henblik på at vejlede den nationale ret i dens fortolkning (jf. navnlig dom af 17.10.2002, sag C-79/01, Payroll m.fl., Sml. I, s. 8923, præmis 29).

⁴⁹ Det skal i den forbindelse bemærkes, at deltagerne i en national prisaftale, når der er tale om et marked, som er åbent for tjenesteydelser fra erhvervsdrivende, der er hjemmehørende i andre medlemsstater, ifølge Domstolens retspraksis kun kan bevare deres markedsandel, hvis de beskytter sig mod udenlandsk konkurrence (jf. for så vidt angår udførsler dommen i sagen Belasco m.fl. mod Kommissionen, præmis 34, og i sagen British Sugar mod Kommissionen, præmis 28).

- 50 Det er anført i forelæggelseskendelsen, at AGCM har gjort gældende, at markedet for bilforsikringspolicer udviser betydelige adgangshindringer, som især er blevet oprettet, idet det var nødvendigt at etablere et effektivt distributionsnetværk og et netværk af de centre til at varetage udbetalingen af erstatning for ulykker i hele Italien. Den forelæggende ret har imidlertid ligeledes fremhævet, at forsikringsselskaber, som er hjemmehørende i andre medlemsstater, og som ligeledes udøver deres virksomhed i Italien, også har deltaget i den aftale, som AGCM har sanktioneret. Det forekommer således, at det drejer sig om et marked, som er åbent for tjenesteydelser fra forsikringsselskaber, der er hjemmehørende i andre medlemsstater, selv om de nævnte hindringer besværliggør leveringen af tjenesteydelser.
- 51 Under disse omstændigheder tilkommer det særligt den forelæggende ret at vurdere, om allerede tilstedeværelsen af en aftale eller en samordnet praksis kunne have en afskrækkende virkning på de forsikringsselskaber, som var hjemmehørende i andre medlemsstater og ikke udøvede virksomhed i Italien, navnlig ved at gøre det muligt at koordinere og fastsætte bilforsikringspræmierne til et niveau, hvor disse selskabers salg af en sådan forsikring ikke længere var rentabelt (jf. i denne retning dommen i sagen British Sugar mod Kommissionen, præmis 29 og 30).
- 52 Følgelig skal det første spørgsmål i de forenede sager C-295/04 — C-298/04 besvares med, at en aftale eller en samordnet praksis mellem forsikringsselskaber som den, der foreligger i hovedsagen, hvorved der er skabt en gensidig udveksling af oplysninger, som gør det muligt at hæve præmierne for bilforsikringer, uden at det er berettiget på baggrund af markedssituationen, hvilket udgør en overtrædelse af de nationale regler for beskyttelse af konkurrencen, ligeledes kan udgøre en tilsidesættelse af artikel 81 EF, når der i betragtning af det pågældende nationale markeds kendetegn er tilstrækkelig sandsynlighed for, at den pågældende aftale eller samordnede praksis kan udøve en direkte eller indirekte, aktuel eller potentiel indflydelse på salg af disse forsikringspolicer i den berørte medlemsstat foretaget af erhvervsdrivende, som er hjemmehørende i en anden medlemsstat, og at denne indflydelse ikke er ubetydelig.

Det andet spørgsmål i sagerne C-295/04 — C-297/04 og det tredje spørgsmål i sag C-298/04

- 53 Med dette spørgsmål, som bør besvares før det andet spørgsmål i sag C-298/04, ønsker den forelæggende ret nærmere bestemt oplyst, om artikel 81 EF skal fortolkes således, at enhver har adgang til at påberåbe sig den manglende retsvirkning af en aftale eller en praksis, som er forbudt i henhold til denne artikel, og til at kræve erstatning for den lidte skade, når der er årsagsforbindelse mellem aftalen eller den forbudte praksis og den nævnte skade.

Indlæg for Domstolen

- 54 Assitalia har foreslået Domstolen at besvare dette spørgsmål bekræftende, idet selskabet dog har henvist til, at det, når der ikke findes fællesskabsretlige bestemmelser på området, tilkommer hver enkelt medlemsstat i sin interne retsorden at udpege de kompetente domstole og fastsætte de processuelle regler for sagsanlæg til sikring af beskyttelsen af de rettigheder, som fællesskabsrettens direkte virkning medfører for borgerne, for så vidt som disse regler overholder ækvivalens- og effektivitetsprincipperne (jf. Courage og Crehan-dommen, præmis 29).
- 55 Ifølge den tyske regering og Kommissionen bør artikel 81 EF fortolkes således, at bestemmelsen giver tredjemand, der har en relevant retlig interesse i spørgsmålet, adgang til at påberåbe sig den manglende retsvirkning af en aftale eller en praksis, der er ulovlig i henhold til denne fællesskabsretlige bestemmelse, og til at kræve erstatning for den lidte skade, når der er årsagsforbindelse mellem aftalen eller den samordnede praksis og skaden.

Domstolens bemærkninger

- 56 Det skal først bemærkes, at det fremgår af artikel 81, stk. 2, EF, at enhver aftale eller vedtagelse, som er forbudt i henhold til artikel 81 EF, er uden retsvirkning.
- 57 Det følger af fast retspraksis, at denne ugyldighedsvirkning, der kan påberåbes af alle, skal håndhæves af domstolene, såfremt betingelserne for anvendelse af artikel 81, stk. 1, EF er opfyldt, og den omhandlede aftale ikke kan begrunde meddelelse af en fritagelse i medfør af traktatens artikel 81, stk. 3, EF (jf. for så vidt angår det sidstnævnte navnlig dom af 9.7.1969, sag 10/69, Portelange, Sml. 1969, s. 77, org.ref.: Rec. s. 309, præmis 10). Da ugyldigheden efter artikel 81, stk. 2, EF er absolut, kan en aftale, som ifølge denne bestemmelse er uden gyldighed, hverken have virkning i retsforholdene mellem kontrahenterne eller gøres gældende over for tredjemand (jf. dom af 25.11.1971, sag 22/71, Béguelin, Sml. 1971, s. 257, org.ref.: Rec. s. 949, præmis 29). Ugyldigheden kan i øvrigt berøre alle tidligere eller fremtidige virkninger af den omhandlede aftale eller vedtagelse (jf. dom af 6.2.1973, sag 48/72, Brasserie de Haecht, Sml. s. 77, præmis 26, samt Courage og Crehan-dommen, præmis 22).
- 58 Som anført i præmis 39 ovenfor, skaber artikel 81, stk. 1, EF umiddelbare virkninger i forholdet mellem private og fremkalder rettigheder for borgerne, som de nationale retsinstanser skal beskytte.
- 59 Følgelig har enhver adgang til under en retssag at påberåbe sig en tilsidesættelse af artikel 81 EF (jf. Courage og Crehan-dommen, præmis 24) og dermed at påberåbe sig den manglende retsvirkning af en aftale eller en praksis, som er forbudt i henhold til denne artikel.
- 60 Dernæst skal det for så vidt angår muligheden for at kræve erstatning for skade forårsaget af en aftale eller adfærd, der kan begrænse eller fordreje konkurrencen,

bemærkes, at den fulde virkning af artikel 81 EF, og særlig den effektive virkning af forbuddet i stk. 1, ville blive bragt i fare, hvis det ikke var muligt for nogen at kræve erstatning for skade påført dem som følge af en aftale eller en adfærd, der kan begrænse eller fordreje konkurrencen (jf. *Courage og Crehan-dommen*, præmis 26).

61 Heraf følger, at enhver har adgang til at kræve erstatning for den lidte skade, når der er årsagsforbindelse mellem den nævnte skade og en aftale eller praksis, der er forbudt i henhold til artikel 81 EF.

62 Når der ikke findes fællesskabsretlige bestemmelser på området, tilkommer det hver enkelt medlemsstat i sin interne retsorden at udpege de kompetente retter og fastsætte de processuelle regler til sikring af beskyttelsen af de rettigheder, som fællesskabsrettens direkte virkning medfører for borgerne. Disse regler må dog ikke være mindre gunstige end dem, der gælder for tilsvarende søgsmål på grundlag af national ret (ækvivalensprincippet), og de må heller ikke gøre det praktisk talt umuligt eller uforholdsmæssigt vanskeligt at udøve de rettigheder, der tillægges i henhold til Fællesskabets retsorden (effektivitetsprincippet) (jf. dom af 10.7.1997, sag C-261/95, *Palmisani*, Sml. I, s. 4025, præmis 27, samt *Courage og Crehan-dommen*, præmis 29).

63 Følgelig skal det andet spørgsmål i sagerne C-295/04 — C-297/04 og det tredje spørgsmål i sag C-298/04 besvares med, at artikel 81 EF skal fortolkes således, at enhver har adgang til at påberåbe sig den manglende retsvirkning af en aftale eller en praksis, som er forbudt i henhold til denne artikel, og til at kræve erstatning for den lidte skade, når der er årsagsforbindelse mellem aftalen eller den forbudte praksis og den nævnte skade.

64 Når der ikke findes fællesskabsretlige bestemmelser på området, tilkommer det hver enkelt medlemsstat i sin interne retsorden at fastsætte regler for udøvelsen af denne

rettighed, herunder regler om anvendelse af begrebet »årsagsforbindelse«, idet ækvivalens- og effektivitetsprincipperne overholdes.

Det andet spørgsmål i sag C-298/04

- ⁶⁵ Med dette spørgsmål ønsker den forelæggende ret nærmere bestemt oplyst, om artikel 81 EF skal fortolkes således, at den er til hinder for en national bestemmelse som artikel 33, stk. 2, i lov nr. 287/90, hvorefter tredjemænd skal anlægge erstatningssøgsmål, der støttes på tilsidesættelse af fællesskabsretlige og nationale konkurrenceregler, ved en anden retsinstans end den, som normalt er kompetent til at behandle erstatningssøgsmål af samme værdi, hvilket indebærer en betydelig forøgelse af sagsomkostninger og sagsbehandlingstid.

Indlæg for Domstolen

- ⁶⁶ Assitalia har gjort gældende, at artikel 33, stk. 2, i lov nr. 287/90 alene gælder for erstatningssøgsmål, som støttes på tilsidesættelsen af nationale konkurrencebeskyttende regler, og at erstatningssøgsmål støttet på en tilsidesættelse af artikel 81 EF og 82 EF hører under den almindelige retsinstans' kompetence, når der ikke findes udtrykkelige retsregler herom.
- ⁶⁷ I betragtning af princippet om procesautonomi burde den nationale retsinstans, hvis den skulle efterprøve, om ækvivalens- og effektivitetsprincipperne for så vidt angår artikel 33 i lov nr. 287/90 var overholdt, følgelig bemærke, at retsstillingen i henhold

til fællesskabsretten er bedre sikret end retsstillingen i henhold til national ret, idet der tages hensyn til sikringen af behandling i to instanser.

68 Den italienske regering har gjort gældende, at valget om tildeling af kompetencen til at behandle den pågældende sag udelukkende følger af opbygningen af retsplejen i hver enkelt medlemsstat under forbehold af ækvivalens- og effektivitetsprincipperne.

69 Kommissionen har gjort gældende, at en national lovgivning, som fastsætter forskellige kompetenceregler for civile søgsmål, der er støttet på overtrædelsen af de fællesskabsretlige konkurrenceregler, i forhold til de regler, der finder anvendelse på lignende søgsmål af national karakter, er forenelig med fællesskabsretten, når førstnævnte ikke er mindre gunstige end dem, der gælder for sidstnævnte, og ikke gør det praktisk talt umuligt eller uforholdsmæssigt vanskeligt at udøve de rettigheder, der tillægges borgerne i henhold til Fællesskabets retsorden.

Domstolens bemærkninger

70 For så vidt angår spørgsmålet om, hvorvidt artikel 33, stk. 2, i lov nr. 287/90 kun gælder for erstatningssøgsmål på grundlag af en tilsidesættelse af de nationale konkurrenceregler eller ligeledes for erstatningssøgsmål på grundlag af en tilsidesættelse af artikel 81 EF og 82 EF, tilkommer det hverken Domstolen at fortolke national ret eller at vurdere dens anvendelse på den foreliggende sag (jf. navnlig dom af 24.10.1996, sag C-435/93, Dietz, Sml. I, s. 5223, præmis 39, og af 19.1.2006, sag C-265/04, Bouanich, Sml. I, s. 923, præmis 51).

71 Når der ikke findes fællesskabsretlige bestemmelser på området, tilkommer det endvidere, som det følger af denne doms præmis 62, hver enkelt medlemsstat i sin

interne retsorden at udpege de kompetente retter og fastsætte de processuelle regler til sikring af beskyttelsen af de rettigheder, som fællesskabsrettens direkte virkning medfører for borgerne. Disse regler må dog ikke være mindre gunstige end dem, der gælder for tilsvarende søgsmål på grundlag af national ret (ækvivalensprincippet), og de må heller ikke gøre det praktisk talt umuligt eller uforholdsmæssigt vanskeligt at udøve de rettigheder, der tillægges i henhold til Fællesskabets retsorden (effektivitetsprincippet).

- 72 Følgelig skal det andet spørgsmål i sag C-298/04 besvares med, at, når der ikke findes fællesskabsretlige bestemmelser på området, tilkommer det hver enkelt medlemsstat at udpege de retter, som er kompetente til at behandle erstatnings-søgsmål på grundlag af en tilsidesættelse af fællesskabsretlige konkurrenceregler, og fastsætte de processuelle regler for disse søgsmål, for så vidt som disse regler ikke er mindre gunstige end dem, der gælder for erstatningssøgsmål på grundlag af en tilsidesættelse af nationale konkurrenceregler, og de nævnte nationale regler ikke gør det praktisk talt umuligt eller uforholdsmæssigt vanskeligt at udøve rettigheden til at kræve erstatning for et tab, som er forårsaget af en aftale eller praksis, der er forbudt i henhold til artikel 81 EF.

Det tredje spørgsmål i sagerne C-295/04 — C-297/04 og det fjerde spørgsmål i sag C-298/04

- 73 Med dette spørgsmål ønsker den forelæggende ret nærmere bestemt oplyst, om artikel 81 EF skal fortolkes således, at den er til hinder for en national regel, hvorefter forældelsesfristen for at kræve erstatning for et tab, som er forårsaget af en aftale eller praksis, der er forbudt i henhold til artikel 81 EF, begynder at løbe fra den dag, hvor denne aftale eller samordnede praksis blev iværksat.

Indlæg for Domstolen

- 74 Assitalia har anført, at det i medfør af princippet om procesautonomi tilkommer den nationale retsinstans under iagttagelse af ækvivalens- og effektivitetsprincipperne i henhold til sin egen retsorden at fastsætte forældelsesfristerne og reglerne for deres anvendelse (jf. dom af 14.12.1995, sag C-312/93, Peterbroeck, Sml. I, s. 4599).
- 75 Den italienske regering har gjort gældende, at beskyttelsen mod den negative virkning af en aftale eller praksis gælder fra den dag, hvor vedtagelsen blev iværksat. Det er således fra dette tidspunkt, at forældelsesfristen for et erstatningskrav på grundlag af artikel 81 EF løber.
- 76 Kommissionen har anført, at når der ikke findes fællesskabsretlige bestemmelser på området, reguleres spørgsmålene af retsordenen i hver enkelt medlemsstat, ligesom forløbet af en forældelsesfrist for udøvelsen af et erstatningssøgsmål på grundlag af fællesskabsretlige konkurrenceregler, for så vidt som denne frist ikke er mindre gunstige end den, der gælder for tilsvarende søgsmål på grundlag af national ret og ikke gør det praktisk talt umuligt eller uforholdsmæssigt vanskeligt at udøve de rettigheder, der tillægges i henhold til Fællesskabets retsorden.

Domstolens bemærkninger

- 77 Som anført i denne doms præmis 62, tilkommer det hver enkelt medlemsstat, når der ikke findes fællesskabsretlige bestemmelser på området, i sin interne retsorden

at fastsætte de processuelle regler til sikring af beskyttelsen af de rettigheder, som fællesskabsrettens direkte virkning medfører for borgerne, for så vidt som disse regler overholder ækvivalens- og effektivitetsprincipperne.

- 78 En national regel, hvorefter forældelsesfristen for anlæggelsen af et erstatningssøgsmål løber fra den dag, hvor aftalen eller den samordnede praksis blev iværksat, kan gøre det praktisk talt umuligt at udøve rettigheden til at kræve erstatning for en skade, som denne forbudte aftale eller praksis har forårsaget, særligt hvis der ved denne nationale regel ligeledes foreskrives en kort forældelsesfrist, og denne frist ikke kan afbrydes.
- 79 I en sådan situation kan det nemlig i tilfælde af fortsatte eller gentagne overtrædelser ikke udelukkes, at forældelsesfristen udløber, selv inden overtrædelserne ophører. I dette tilfælde vil enhver, som har lidt en skade efter udløbet af forældelsesfristen, være forhindret i at anlægge sag.
- 80 Det påhviler den nationale retsinstans at efterprøve, om dette er tilfældet med den nationale regel, der er omhandlet i hovedsagen.
- 81 Følgelig skal det tredje spørgsmål i sagerne C-295/04 — C-297/04 og det fjerde spørgsmål i sag C-298/04 besvares med, at det tilkommer hver enkelt medlemsstat, når der ikke findes fællesskabsretlige bestemmelser på området, i sin interne retsorden at fastsætte regler for forældelsesfristen for at kræve erstatning for et tab, som er forårsaget af en aftale eller praksis, der er forbudt i henhold til artikel 81 EF, idet ækvivalens- og effektivitetsprincipperne overholdes.
- 82 I den forbindelse påhviler det den nationale retsinstans at efterprøve, om en national regel, hvorefter forældelsesfristen for at kræve erstatning for et tab, som er

forårsaget af en aftale eller praksis, der er forbudt i henhold til artikel 81 EF, begynder at løbe fra den dag, hvor denne aftale eller samordnede praksis blev iværksat, særligt hvis der ved denne nationale regel ligeledes foreskrives en kort forældelsesfrist, og denne frist ikke kan afbrydes, hvorved det gøres praktisk talt umuligt eller uforholdsmæssigt vanskeligt at udøve rettigheden til at kræve erstatning for det lidte tab.

Det fjerde spørgsmål i sagerne C-295/04 — C-297/04 og det femte spørgsmål i sag C-298/04

- ⁸³ Med dette spørgsmål ønsker den forelæggende ret nærmere bestemt oplyst, om artikel 81 EF skal fortolkes således, at der pålægges de nationale retsinstanser en forpligtelse til at tilkende en godtgørelse, for at erstatningen overstiger den fordel, som den erhvervsdrivende, der har overtrådt denne bestemmelse, har opnået, og således afskrækker iværksættelsen af aftaler eller praksis, der er forbudt i henhold til denne bestemmelse.

Indlæg for Domstolen

- ⁸⁴ Assitalia har gjort gældende, at spørgsmålet om tilkendelse af bodslignende erstatning til tredjemænd, der har lidt et tab som følge af en konkurrencestridig adfærd, endnu en gang hører under princippet om procesautonomi. Da der faktisk ikke findes nogen fællesskabsretlige bestemmelser om bodslignende erstatning, tilkommer det retsordenen i hver enkelt medlemsstat, hele tiden under overholdelse af ækvivalens- og effektivitetsprincipperne, at fastsætte de kriterier, som giver

mulighed for at bestemme erstatningens omfang (jf. i denne retning navnlig dom af 5.3.1996, forenede sager C-46/93 og C-48/93, Brasserie du pêcheur og Factortame, Sml. I, s. 1029, præmis 89 og 90).

⁸⁵ Den italienske regering har gjort gældende, at indførelsen af bodslignende erstatning er fremmed for den italienske retsorden og formålet med skadeserstatningen. Sidstnævnte er nemlig indført som en foranstaltning til genoprettelse af et tab, som skadelidte har lidt og bevist. Erstatningen kan således under ingen omstændigheder fungere som sanktion eller straf, eftersom en sådan funktion skal være omfattet af loven.

⁸⁶ Den tyske regering har fundet, at dette spørgsmål må besvares benægtende.

⁸⁷ Ifølge den østrigske regering er det ikke nødvendigt for at sikre anvendelsen af artikel 81 EF, at den skadelidte tredjemand ex officio tilkendes en godtgørelse, eftersom berigelsen af den skadelidte hverken er bestemt eller nødvendig. De fleste medlemsstaters retsordener tillægger ikke en overtrædelse af artikel 81, stk. 1, EF retlige konsekvenser af denne art. Der ville snarere være foreskrevet rettigheder vedrørende erstatning og forbud, hvilket er tilstrækkeligt til effektivt at gennemføre artikel 81 EF.

⁸⁸ Kommissionen er af den opfattelse, at når der ikke findes fællesskabsretlige bestemmelser på området, reguleres spørgsmålene af retsordenen i hver enkelt medlemsstat, ligesom opgørelsen af den skade, der følger af tilsidesættelsen af de fællesskabsretlige konkurrenceregler, idet skadeserstatningen i et sådant tilfælde ikke må være mindre gunstig for skadelidte end den erstatning, som vedkommende kunne have opnået ved et lignende søgsmål på grundlag af national ret.

Domstolens bemærkninger

- ⁸⁹ Som det følger af fast retspraksis, påhviler det de nationale retsinstanser, der inden for rammerne af deres kompetence har til opgave at anvende fællesskabsbestemmelserne, at sikre den fulde virkning af disse bestemmelser og beskytte de rettigheder, som de tillægger borgerne (jf. navnlig dom af 9.3.1978, sag 106/77, Simmenthal, Sml. s. 629, præmis 16, af 19.6.1990, sag C-213/89, Factortame m.fl., Sml. I, s. 2433, præmis 19, samt Courage og Crehan-dommen, præmis 25).
- ⁹⁰ Som anført i denne doms præmis 60, ville den fulde virkning af artikel 81 EF, og særlig den effektive virkning af forbuddet i stk. 1, blive bragt i fare, hvis det ikke var muligt for nogen at kræve erstatning for skade påført dem som følge af en aftale eller en adfærd, der kan begrænse eller fordreje konkurrencen.
- ⁹¹ Adgangen hertil forøger nemlig virkningen af Fællesskabets konkurrenceregler og er egnet til at hindre ofte skjulte aftaler eller former for adfærd, der kan begrænse eller fordreje konkurrencen. Set i dette perspektiv kan erstatningssøgsmål for de nationale domstole yde et væsentligt bidrag til opretholdelsen af en effektiv konkurrence inden for Fællesskabet (Courage og Crehan-dommen, præmis 27).
- ⁹² For så vidt angår tildelingen af skadeserstatning og en eventuel mulighed for at tilkende en godtgørelse tilkommer det den nationale retsorden i hver enkelt medlemsstat, når der ikke findes fællesskabsretlige bestemmelser på området, at fastsætte de kriterier, der giver mulighed for at bestemme erstatningens omfang, idet ækvivalens- og effektivitetsprincipperne overholdes.

- 93 På den ene side skal særlige former for erstatning, såsom afskrækkende eller bodslignende erstatning i overensstemmelse med ækvivalensprincippet, kunne tilkendes under søgsmål på grundlag af fællesskabsretlige konkurrenceregler, hvis de kan tilkendes under lignende søgsmål på grundlag af national ret (jf. i denne retning dommen i de forenede sager *Brasserie du pêcheur* og *Factortame*, præmis 90).
- 94 Ifølge fast retspraksis er fællesskabsretten imidlertid ikke til hinder for, at de nationale domstole påser, at beskyttelsen af de rettigheder, som Fællesskabets retsorden tilsikrer, ikke indebærer en ugrundet berigelse (jf. navnlig dom af 4.10.1979, sag 238/78, *Ireks-Arkady mod Rådet og Kommissionen*, Sml. s. 2955, præmis 14, af 21.9.2000, forenede sager C-441/98 og C-442/98, *Michailidis*, Sml. I, s. 7145, præmis 31, samt *Courage og Crehan*-dommen, præmis 30).
- 95 På den anden side følger det af effektivitetsprincippet og princippet om, at enhver har ret til at kræve erstatning for skade påført dem som følge af en aftale eller en adfærd, der kan begrænse eller fordreje konkurrencen, at de skadelidte ikke kun skal kunne kræve en egentlig erstatning (*damnum emergens*), men ligeledes erstatning for tabt fortjeneste (*lucrum cessans*) samt renter.
- 96 I tilfælde af overtrædelse af fællesskabsretten kan det nemlig ikke accepteres, at tabt fortjeneste fuldstændig udelukkes fra de tab, der kan kræves erstattet, idet en sådan fuldstændig udelukkelse af tabt fortjeneste, specielt i tvister af økonomisk eller forretningsmæssig karakter, kan gøre det umuligt at erstatte tabet (jf. dommen i de forenede sager *Brasserie du pêcheur* og *Factortame*, præmis 87, og dom af 8.3.2001, forenede sager C-397/98 og C-410/98, *Metallgesellschaft m.fl.*, Sml. I, s. 1727, præmis 91).

- 97 For så vidt angår betalingen af renter har Domstolen i præmis 31 i dommen af 2. august 1993, Marshall (sag C-271/91, Sml. I, s. 4367), henvist til, at tilkendelse heraf i overensstemmelse med de relevante nationale bestemmelser udgør et væsentligt element i erstatningen.
- 98 Følgelig skal det fjerde spørgsmål i sagerne C-295/04 — C-297/04 og det femte spørgsmål i sag C-298/04 besvares med, at det tilkommer den nationale retsorden i hver enkelt medlemsstat, når der ikke findes fællesskabsretlige bestemmelser på området, at fastsætte de kriterier, der giver mulighed for at bestemme omfanget af erstatningen for den skade, som er forårsaget af en aftale eller en praksis, der er forbudt i henhold til artikel 81 EF, idet ækvivalens- og effektivitetsprincipperne overholdes.
- 99 Derfor skal på den ene side særlige former for erstatning, såsom afskrækkende eller bodslignende erstatning, hvis de kan tilkendes som led i søgsmål på grundlag af national ret, som ligner søgsmål på grundlag af fællesskabsretlige konkurrenceregler, i overensstemmelse med ækvivalensprincippet ligeledes kunne tilkendes som led i sidstnævnte søgsmål. Fællesskabsretten er imidlertid ikke til hinder for, at de nationale domstole påser, at beskyttelsen af de rettigheder, som Fællesskabets retsorden tilsikrer, ikke indebærer en ugrundet berigelse.
- 100 På den anden side følger det af effektivitetsprincippet og princippet om, at enhver har ret til at kræve erstatning for skade påført dem som følge af en aftale eller en adfærd, der kan begrænse eller fordreje konkurrencen, at de skadelidte ikke kun skal kunne kræve en egentlig erstatning (damnum emergens), men ligeledes erstatning for tabt fortjeneste (lucrum cessans) samt renter.

Sagens omkostninger

- 101 Da sagens behandling i forhold til hovedsagens parter udgør et led i den sag, der verserer for den nationale ret, tilkommer det denne at træffe afgørelse om sagens omkostninger. Bortset fra nævnte parters udgifter kan de udgifter, som er afholdt i forbindelse med afgivelse af indlæg for Domstolen, ikke erstattes.

På grundlag af disse præmisser kender Domstolen (Tredje Afdeling) for ret:

- 1) En aftale eller en samordnet praksis mellem forsikringsselskaber som den, der foreligger i hovedsagen, hvorved der er skabt en gensidig udveksling af oplysninger, som gør det muligt at hæve præmierne for obligatoriske ansvarsforsikringer mod ulykker påført af biler, skibe og motorcykler, uden at det er berettiget på baggrund af markedssituationen, hvilket udgør en overtrædelse af de nationale regler for beskyttelse af konkurrencen, kan ligeledes udgøre en tilsidesættelse af artikel 81 EF, når der i betragtning af det pågældende nationale markeds kendetegn er tilstrækkelig sandsynlighed for, at den pågældende aftale eller samordnede praksis kan udøve en direkte eller indirekte, aktuel eller potentiel indflydelse på salg af disse forsikringspolicer i den berørte medlemsstat foretaget af erhvervsdrivende, som er hjemmehørende i en anden medlemsstat, og at denne indflydelse ikke er ubetydelig.
- 2) Artikel 81 EF skal fortolkes således, at enhver har adgang til at påberåbe sig den manglende retsvirkning af en aftale eller en praksis, som er forbudt i henhold til denne artikel, og til at kræve erstatning for den lidtte skade, når der er årsagsforbindelse mellem aftalen eller den forbudte praksis og den nævnte skade.

Når der ikke findes fællesskabsretlige bestemmelser på området, tilkommer det hver enkelt medlemsstat i sin interne retsorden at fastsætte

regler for udøvelsen af denne rettighed, herunder regler om anvendelse af begrebet »årsagsforbindelse«, idet ækvivalens- og effektivitetsprincipperne overholdes.

- 3) Når der ikke findes fællesskabsretlige bestemmelser på området, tilkommer det hver enkelt medlemsstat at udpege de retter, som er kompetente til at behandle erstatningssøgsmål på grundlag af en tilsidesættelse af fællesskabsretlige konkurrenceregler, og fastsætte de processuelle regler for disse søgsmål, for så vidt som disse regler ikke er mindre gunstige end dem, der gælder for erstatningssøgsmål på grundlag af en tilsidesættelse af nationale konkurrenceregler, og de nævnte nationale regler ikke gør det praktisk talt umuligt eller uforholdsmæssigt vanskeligt at udøve rettigheden til at kræve erstatning for et tab, som er forårsaget af en aftale eller praksis, der er forbudt i henhold til artikel 81 EF.
- 4) Det tilkommer hver enkelt medlemsstat, når der ikke findes fællesskabsretlige bestemmelser på området, i sin interne retsorden at fastsætte regler for forældelsesfristen for at kræve erstatning for et tab, som er forårsaget af en aftale eller praksis, der er forbudt i henhold til artikel 81 EF, idet ækvivalens- og effektivitetsprincipperne overholdes.

I den forbindelse påhviler det den nationale retsinstans at efterprøve, om en national regel, hvorefter forældelsesfristen for at kræve erstatning for et tab, som er forårsaget af en aftale eller praksis, der er forbudt i henhold til artikel 81 EF, begynder at løbe fra den dag, hvor denne aftale eller samordnede praksis blev iværksat, særligt hvis der ved denne nationale regel ligeledes foreskrives en kort forældelsesfrist, og denne frist ikke kan afbrydes, hvorved det gøres praktisk talt umuligt eller uforholdsmæssigt vanskeligt at udøve rettigheden til at kræve erstatning for det lidte tab.

- 5) Det tilkommer den nationale retsorden i hver enkelt medlemsstat, når der ikke findes fællesskabsretlige bestemmelser på området, at fastsætte de kriterier, der giver mulighed for at bestemme omfanget af erstatningen for den skade, som er forårsaget af en aftale eller en praksis, der er forbudt i henhold til artikel 81 EF, idet ækvivalens- og effektivitetsprincipperne overholdes.

Derfor skal på den ene side særlige former for erstatning, såsom afskrækkende eller bodslignende erstatning, hvis de kan tilkendes som led i søgsmål på grundlag af national ret, som ligner søgsmål på grundlag af fællesskabsretlige konkurrenceregler, i overensstemmelse med ækvivalensprincippet ligeledes kunne tilkendes som led i sidstnævnte søgsmål. Fællesskabsretten er imidlertid ikke til hinder for, at de nationale domstole påser, at beskyttelsen af de rettigheder, som Fællesskabets retsorden tilsikrer, ikke indebærer en ugrundet berigelse.

På den anden side følger det af effektivitetsprincippet og princippet om, at enhver har ret til at kræve erstatning for skade påført dem som følge af en aftale eller en adfærd, der kan begrænse eller fordreje konkurrencen, at de skadelidte ikke kun skal kunne kræve en egentlig erstatning (*damnum emergens*), men ligeledes erstatning for tabt fortjeneste (*lucrum cessans*) samt renter.

Underskrifter